

COANEGRA, HISTÒRIA I INTERPRETACIÓ D'UN TOPÒNIM

Mateu Morro i Marcé

XI Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Santa Maria del Camí, 1996

Coanegra és el nom que es dóna a la contrada formada per la vall que començant a Son Pou arriba fins a Son Torrella, a Santa Maria del Camí, seguint el torrent del Freu, que ve d'Orient, i que passa a prendre el nom de *torrent de Coanegra* a partir de Son Pou. La vall inclou les possessions de Son Pou, Can Morei, Can Millo, Son Roig, Can Mates, Son Oliver, Son Güia, Son Berenguer, Son Palou i Son Torrella. Dins Son Pou neix una font que mitjançant una síquia forneix aigua les possessions de la vall, i que fins no fa massa en fornía també a la vila de Santa Maria.

UN POC D'HISTÒRIA

El topònim *Coanegra* apareix ja als primers documents després de la conquesta catalana referits al terme actual de Santa Maria del Camí. El 18 d'octubre de 1231 Ramon Torró concedeix a Guillem de Pons una alqueria a *Coanegra*. En aquests textos apareix amb la forma llatinitzada *Caudanigra*. Els exemples són molts: *in termino Caudenigre* (1240); *in valle de Caudanigra* (1245); *in termino de Caudanigra* (1269); *in valle de Caudanigra* (1291). El 1279 Jaume II, rei de Mallorca, concedeix a Berenguer Talaioca el rafal *qui est in Arbossario Caudenigre* (S'Arboçar de Coanegra). Jaume II de Mallorca, en una lletra de 1302, parla de la *alquerie de Caudanigra*. Usualment les terres des del camí d'Inca cap a la muntanya es designaven com *Coanegra*, i des del camí d'Inca cap a Santa Eugènia es designaven com *Canarrossa*. Per tant l'abast geogràfic de *Coanegra* era molt més ampli que l'actual, i integrava també Es Cabàs, Son Torrelleta, S'Arboçar, Son Credo, i Son Verdera. Josep Capó assenyala que durant les primeres dècades següents a la conquesta, el terme de Santa Maria del Camí és anomenat *Canarrossa* o *Coanegra*, i que no és fins a partir de 1280 que es generalitza Santa Maria del Camí. Però la consolidació del nom de Santa Maria del Camí, que va arraconar definitivament el de *Canarrossa*, no va fer desaparèixer el de *Coanegra*.

FORMES ESCRITES DEL TOPÒNIM

Del segle XIII al XX trobam diverses variants en els textos: *Cohanegra*, *Cohanegre*, *Cohenegre*, *Coanegra*, *Cohuanegra*, *Couhanegra*, *Covanegra*, *Comanegra*, etc. Les

constatacions documentals són infinites: *vall de Cohanegra* (1426); *vall de Cohanegra* (1503), *la cèquia de Cohanegra* (1503); *Johan Jacme de Cohanegra* (1525); *loci de Cohuanegra* (1602); *in dicto loco de Cohanegra* (1605); *molendino vulgo dicto lo molí de Cohanegra* en un arrendament de 1620; *Vicentio Matas dicti loci de Coanegra* en un document notarial de 1621; *Ego Antonina Colombàs vidua relicta del honor Antonio Colombàs quondam naturale parroquie Sancta Maria, loci de Covanegra* en un altre document de 1622; *Couhanegra* (1625); *camino que itur de Coanegra* (1626); en un cadastre de 1620 s'esmenta en Miquel Sastre de *Cohenegre*; *lloch de Couhanegra* (1660); *lloch de Comenegra* (1690); *Michel Palou de la vila de Santa Maria del lloch de Cohanegra* (1695); *molts clamen que fessem aportar la aigua de Couhanegra* (1743); *que se pidan las aguas de Comanegra* (1854); *la fuente de Comanegra* (1869); *el agua de Comanegra* (1874). Però malgrat aquesta diversitat de formes escrites, el topònim referit a la font, al torrent, al camí, a l'indret o als seus habitants, sempre s'ha sentit de la mateixa manera: *Comellar de Coanegra*, *Font de Coanegra*, *Torrent de Coanegra*, *es coanegrins*, *Ca sa Coanegrina*, etc.

PRIMER INTENT DE CANVI

Els casos d'intents de canviar topònims que no són del grat dels habitants de la contrada són freqüents. Un cas conegut és el de l'alqueria *Binimala*, a *Caimari*, esdevinguda *Binibona*. L'intent de modificar la denominació de *Coanegra* no es va torbar gens ni mica.

A principi del segle XIV hi ha un intent de canviar el nom de *Coanegra* pel de *Vallverda*. Els coanegrins sembla que no acceptaven de bon grat la coincidència del topònim amb el català *coa negra*, per això no es torbaren a cercar una solució. El nom de *Vallverda* apareix per primera vegada a la venda d'una vinya de Bernat Massot i Genera la seva muller a Arnau Cama, el 9 d'agost de 1311. El 2 de maig de 1314, Jaume de Terrades, morador de la parròquia de Santa Maria del Camí a *Vallverda* per altre nom *Coanegra*, ven a Monet Mestre deu quarteres de cens, meitat de blat i meitat de civada que li prestava el molí del mateix comprador. L'11 de desembre de 1321 Berenguer Talaioca ven a Ramon Botó una part de terra anomenada *Vallverda*, antigament *Coanegra*. Però l'intent és efímer, no arrela, aviat desapareix dels documents *Vallverda* i, en canvi, persisteix *Coanegra*, que es manté viu fins ara mateix.

SEGON INTENT DE CANVI

El darrer intent de canviar el nom de *Coanegra* té el seu moment més intens en el segle XIX i XX, encara que ve de més lluny. *Coanegra* comença a aparèixer a molts de documents transformat en *Comanegra*. Així, per exemple, ja en un cadastre de finals del XVIII trobam esmentat *Antoni Ordinas de Comanegra*. Tanmateix en el segle XX persisteix la línia popular de voler imposar *Comanegra*. Bartomeu Horrach i Canals (1898-1987), que fou batle i home inquiet per a les coses del poble, m'expressava aquesta teoria a principis dels anys vuitanta, que abans ja m'havia expressat el meu pare, que treballà sempre de carboner, calciner i llenyater a *Coanegra*. Miquel Dolç recull aquesta possibilitat a la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, i se'n fa ressò Coromines a l'*Onomasticon*. Tanmateix, tant Bartomeu Horrach, com el meu pare, com Miquel Dolç sempre han pronunciat de manera

clara l'única forma popular i general. Aquest segon intent de substitució, basat en una falsa etimologia popular, tampoc ha tengut èxit, i el nom de *Coanegra* segueix essent l'únic que avui es pot sentir tant a Santa Maria com als pobles propers.

ASSAIG D'EXPLICACIÓ

És clar que ens trobam davant un topònim mossàrab, d'altra banda no s'explicaria la seva aparició a documents de 1231. Els escriptors catalans interpretaren *Coa* com CAUDA, i transcrivieren *Coanegra* com *Caudanegra*. Estam davant una de tantes llatinitzacions errònies, amb una etimologia suposada a partir de la coincidència fonètica. Coromines assenyala que en llatí real i històric tan sols existí CODA, per tant la forma *Caudanegra* no és més que un invent dels escriptors. L'aparició de *Caudanegra* a partir de *Coanegra* no és un procés diferent del que fa pensar que *Sencelles* són *cent selles*, o que fa dibuixar filades de bunyols a l'escut de *Bunyola*. A l'hora d'estudiar el nostre topònim sols podem partir de la forma popular de totes les èpoques que no és altra que *Coanegra*.

El diccionari Alcover-Moll diu sobre l'etimologia de *Coanegra*: «incerta. En els documents antics escrits en llatí, el nom de Coanegra apareix en la forma llatinitzada de Cauda Nigra (literalment 'cua negra')». Al *Corpus de Toponimia de Mallorca*, Andreu Bestard escriu: *Nada sabemos del nombre Coanegra. Tal vez los moros ya lo llamaban así y de ellos lo tomarían los cristianos, traduciéndolo. Cabe conjeturar también que lo inspiraría la especial configuración del sinuoso valle. Desde So n'Oliver hasta Son Pou, se va estrechando, y las peñas presentan una tonalidad negruzca, al desembocar en una angosta garganta, de imponente altura, por la cual discurre el torrente.*

És a dir, malgrat l'aparent contundència de la llatinització del segle XIII, ja l'Alcover-Moll considera l'etimologia de *Coanegra* incerta, parer amb el qual coincideix Andreu Bestard. Les conjectures que fa Andreu Bestard no tenen massa fonament, ja que la vall de *Coanegra* en res s'assembla a una vall sinuosa, estreta i negra. Caldria tenir una especial imaginació per denominar amb el nom d'una extremitat animal aquella bella contrada. Si fos ver un origen tan metafòric de la nostra vall, ens sorprendria molt la comparació d'una vall que a molts d'indrets és ampla i clara, amb cases i conradissos, amb una coa. No hi ha precedents toponímics de res similar enlloc. I, a més, mai el color negre ha estat predominant sobre el to rogenc dels penyalars i el verd dels arbres. La coincidència fonètica entre *coa negra* i *Coanegra* és del tot casual. No és gens estranya l'aversion popular a acceptar la relació amb *coa*, expressada primerament en el segle XIV en l'intent de difondre *Vallverda*, i després en l'intent de canviar *Coanegra* per *Comanegra*.

És clar que *Coanegra*, el nom preàrab i precatalà, no pot tenir res a veure amb *Cauda Nigra*. Idò, d'on ens surt *Coanegra*? Joan Coromines és del parer, responent a una pregunta de Miquel Dolç, que *Coanegra* és possible fonèticament que vengui de *Comanegra* o de la forma mossàrab *Combanegra*, és a dir del llatí CUMBA NIGRA, encara que també esmenta COVA NIGRA. Coromines escriu: «Car en l'aspecte semàntic i topo-semàntic, anomenar un paratge "cua negra" seria ben estrany, a penes concebible», i afegeix: «Però en el cas present l'afegit "negra" tornaria l'estrany en absurd».

La meua opinió és que hem d'anar a cercar l'explicació de la primera part del topònim més en el llatí vulgar COVA que no en *coma* o *comba*. És ben notori que la vall de *Coanegra* no té res a veure amb una coma. Una coma és una cosa ben diferent d'un comellar o una vall, la seva forma és més oberta, no tan endinsada i estreta com el comellar. De fet a

la vall de *Coanegra* es distingeix amb molta precisió entre les *comes* (*de Sa Figuera, d'en Soler, des Bous*) i els *comellars* (*de Sa Sangonera, de Can Millo, des Salt d'en Gener, de Sa Comuneta, etc.*). I avui que el mot vall s'ha fossilitzat a la parla popular mallorquina, tothom utilitza impròpiament *comellar* per referir-se a *Coanegra*, a ningú se li ocrorreria referir-s'hi com a una coma. Per tant, encara que fonèticament fos coherent, *Coanegra* toposemànticament no es pot explicar per *Comanegra* o *Combanegra*.

La pèrdua de la *v* intervocàlica en derivats de *cova* no és rara en català, i a Mallorca menys que enlloc. Trobam aqueixa tendència a la caiguda de la *v* en topònims com *Es Coal* o *Sa Coassa*, ben vius a Mallorca. *Covanegra* origina *Coanegra* de la mateixa manera que *Sa Covassa* dóna *Sa Coassa*, i com *covard* o *provar* es poden transformar en *coard* i *proar*. Un camí invers al de l'ús de la *v* per desfer el hiatus en casos com *ravó*, *rovada*, *rovegar* o *cova* (*coa*). Fonèticament estam davant un fenomen molt normal i sense cap dificultat. *Cova Nigra* hauria donat *Covanegra*, i després hauria caigut la *v* intervocàlica. El desplaçament de l'accent i el tancament de la *o* és una conseqüència de la fusió dels dos mots.

Sens dubte el significat d'aquesta denominació també és clar. La gran covassa que es troba dins la possessió de Son Pou, amb un forat que té uns cinc metres de diàmetre, ha cridat l'atenció de la gent a totes les èpoques. Es pot trobar cova més negra i més fosca? El gran forat a la roca degué ser conegut i admirat des de l'antiguitat. Aquell ull gegantesc que permetia guaitar les profunditats de la muntanya, aquella cova negra, aquell «esglaiós abisme, dins el qual no s'hi veu més que fosca», com digué Joan Rosselló de Son Forteza, va ser conegut i explorat des de la primera presència humana. Coneguda popularment per *Sa Cova des Coloms* o *S'Avenc de Son Pou*, va ser un lloc freqüent de visita, amb complicats i perillosos descensos amb gàbies i cordes. I fins a l'any 1893 no es va obrir la mina que permet entrar-hi a peu pla.

Aquest gran avenc és, sense dubte, l'element que marca més la identitat de la contrada. I al peu dels abruptes costers que pugen cap a *S'Avenc* és on neix la font. En temps remots l'immens coval degué tenir un significat gairebé màgic. És probable que els habitants i visitants de la vall la coneguessin com *la vall de l'avenc, el comellar de la cova negra*, i anomenassin la font com *la font de la cova negra*. I aquella font de la cova negra va tenir una importància cabdal per a la vida de les persones, res més normal que el seu nom contribuís a estendre al conjunt de la vall i de la contrada el nom de *Coanegra*. Costa i Llobera que va visitar la cova l'any 1900, li dedicà un poema titulat «L'Avenc de la Cova Negra». Per a Costa, el gran coval «alberg sembla dels genis i forces del terror». El poeta no sols intueix una molt probable etimologia de *Coanegra* sinó que en copsa el seu caràcter misteriós i pregon. El mateix que durant mil·lenis degué commoure els ulls que guaitaven dins la immensa fondària.